

DRAMATITZACIONS I LECTURES DE LA PASSIÓ A ULLÀ (1326) I FONTETA (1797)

PEP VILA

RESUM: En l'àmbit de les llengües romàniques, la literatura religiosa enfonsa les seves arrels en les esglésies i monestirs, en el clergat religiós que escriu i/o serveix aquesta institució secular. Els creients i no-creients eren i són consumidors d'aquesta literatura espiritual. En 1320 uns clergues de la col·legiata agustiniana d'Ullà representen el drama litúrgic de les tres Maries. En 1797 dos vilatans de Fonteta comparteixen la lectura del Gamaliel, narració fabulosa en prosa de la vida de Jesucrist.

PARAULES CLAU: Ullà, drama litúrgic, les tres Maries, Fonteta, Gamaliel, segles XIV-XVIII. Famílies: Anglada i Poch.

LITERATURA RELIGIOSA

La literatura religiosa destinada a glossar, des de diversos motius i gèneres, alguns episodis de la passió i mort de Crist, un argument dramàtic de primera magnitud, per tal de fer arribar a tothom un missatge evangèlic, ha tingut, des dels orígens de les llengües i literatures romàniques, un gran predicament entre nosaltres, sense detenir-nos en l'esponerós arbre de les arts. En els primers segles del cristianisme la passió no era un record històric, era la fe viscuda a través del testimoni dels màrtirs. Les referències a obres de caràcter religiós que trobem en fons de biblioteques i d'arxiu que abasten llibres sagrats, poetes cristians, textos litúrgics, en llatí i en llengües vulgars, són innumbrables perquè bona part de les literatures medievals enfonsen les seves arrels en el món eclesiàstic a través

del treball intel·lectual de clergues, servidors de convents i monestirs, molts d'ells desdoblat d'escriptors, per la influència de centres d'espiritualitat i d'esglésies en la formació del nostre poble. En aquests llocs de culte hi havia gent molt preparada, amb erudició teològica, que tenien amplis coneixements d'escripturística. És allò de les arrels cristianes de Catalunya. Darrere nostre hi ha vint-i-un segles de mística, d'història sagrada i d'art cristià.

Moltes obres d'espiritualitat, una vasta producció que abasta varietat de gèneres i de formes, com ara traduccions i textos bíblics, peces de certàmens religiosos poètics, obres de divulgació ascèticomístiques, obres hagiogràfiques, tractats de fe i moral religiosa, sermonaris, catecismes, cançons, rituals, consuetes, senzilles representacions de teatre de la passió, vides de Jesucrist, tractats de teologia, passions narratives en vers, *planctus*, meditacions de Setmana Santa, etc., toquen, de lluny o de prop, els aspectes més punyents del drama de la passió. Moltes d'aquestes obres no tenen interès literari, però es reimprimeixen sovint per a un públic devot. Tots aquests llibres convergien a formar un esperit religiós molt viu que s'infiltrava en els diversos estrats de la població, la influència del qual no podem desdenyar. Un exemple d'aquesta tradició ens el forneix el mallorquí Francesc Prats quan l'any 1487 escriu la *Contemplació de la Passió del Redemptor Jesús* (Valldemosa, 1487).⁽¹⁾ Javier Antón Pelayo en el seu reball *La herencia cultural. Alfabetitzación y lectura en la ciudad de Girona (1747-1807)* comenta com "la «lectio divina» se desarrolló como una práctica consustancial a la cultura cristiana a lo largo de la Época Medieval y Moderna. El ideal místico se vehículo a través de la lectura de la Biblia y de otros textos sagrados ortodoxos calificados como "buenos libros".⁽²⁾ L'estudiós del món del llibre Roger Chartier a *Lectures et lecteurs dans la France d'Ancien Régime*,⁽³⁾ assenyala que a mitjan segle XVII el llibre religiós representava un terç dels adquirits en una llibreria de Grenoble (pàg. 93). En un altre article d'aquest llibre: "Las prácticas urbanas del impreso, 1660-1780", del qual n'hem consultat l'edició espanyola (Madrid, Alianza, 1993, pàg. 163) posa emfàsi en els punts següents: a) que un bon nombre de lectors llegeixen sempre uns pocs llibres que perpetuen una gran longevitat. b) La lectura no estava

(1) *Llibre de contemplació*. Primer incunable imprès a Mallorca en llengua catalana. Preliminar Gaspar Munar i Miquel Pascual, Miquel Font editor, Mallorca, 1985.

(2) Prólogo de Roger Chartier, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1998, pàg. 293.

(3) Paris, Éditions du Seuil, 1982.

per. unitate eiusdem. In die scō pas

CHUS: QUOD OMNIBUS
GRADIBUS PERGRAD
MIBUS CUM

eternitatis nobis

aditum de uicta mō²

te reuerasti. uota nra que preuenient
aspiras. etiam ad uiuendo psequer

separada d'altres gestos culturals com escoltar llibres llegits en veu alta, o la memorització i recitació de textos. c) La relació amb el llibre té un aire de sacralitat, de respecte a la lletra impresa. d) La lectura servia per modelar els esperits, habituats a les mateixes referències. A *Lectures et lecteurs...* (pàg. 203 i 204) documenta també el fenomen de la lectura en grup, quan un membre d'una família que sabia llegir feia alguna lectura religiosa o profana després de sopar, acompanyada d'algunes observacions puntuals. Chartier reconeix com el pare de família: “se fait lectrice pour les illettrés ou les mal lettrés”.

D'altra banda, com molt bé resumeix Antoni Comas en el IV volum de la seva *Història de la Literatura Catalana*⁽⁴⁾, “la literatura religiosa és també un dels reductes més sòlids de la llengua catalana durant aquests segles anomenats de la decadència. I ho és, perquè en bona part va dirigida al poble”.

ULLÀ I FONTETA

En aquesta avinentesa donem a conèixer la notícia d'una representació, ignorada fins el dia d'avui, escenificada en 1320, de l'episodi dramàtic de les “tres Maries” al poble d'Ullà. Dediquem també un segon comentari a la lectura que, a la fi del segle XVIII, dos veïns del poble de

Làmina pàgina anterior: Miniatura del manuscrit núm. 209, *Missale Elnense*, del segle XIV, procedent de l'Arxiu Capítular de Vic. Al foli 45 hi ha reproduïda aquesta bella il·lustració, a color, en la qual es veuen les tres Maries davant del sepulcre, en aquest cas una sepultura. La *Visitatio* se solia fer davant el sepulcre que, de vegades, era una instal·lació com una caixa, una cripta del propi temple. Les Maries, aquí tres dones, duen unes caixetes d'ungüents o flascons Van amb vestidures vermelles, es cobreixen el cap amb amit de color blau o vermell. L'àngel duu una túnica blanca, va proveït amb ales, el cap sense cobrir, una creu a la mà.

A propòsit d'aquesta il·lustració R. B. Donovan comenta en el seu llibre *The Liturgical Drama in Medieval Spain*, (pàg. 214): “per la festa de Pasqua, una miniatura policroma representa les tres Maries vora el sepulcre; porten gerres d'ungüent, i un àngel els mostra una creueta; aquest darrer tret revela la influència de la *Depositio* i del drama litúrgic”.

El misal elnense és escrit en lletra gòtica primitiva de l'últim quart del segle XIII. Distribuïda en una sola columna. La caplletra miniada és de l'últim quart del segle XIII, feta sota fons d'or, fol. 45. A la missa del dia de Pasqua, una lletra D amb la representació de les tres Maries i l'Àngel del sepulcre. Vegeu Miquel S. Gros, *El sacramental episcopal d'Elna. MS. 209 de la Biblioteca Episcopal de Vic*, dins *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, X, Barcelona, IEC, 2001, pàgs. 295-359.

Desconeixem si a la Catedral d'Elna, temple principal d'aquesta diòcesi si escenificava el drama de les “tres Maries”. En aquesta església hi tenim documentada una representació de la resurrecció.

(4) Barcelona, Ariel, 1981, pàgs. 352 i s.

Fonteta feien de *Gamaliel*, una narració medieval dels fets de Jesucrist des de la seva entrada a Jerusalem fins al moment de la seva ascensió. De fet no deixen de ser dues notes d'arqueologia literària que enriqueixen la coneixença del nostre passat, i que ens ajuden a valorar l'herència cultural del poble català.

I

LA REPRESENTACIÓ DE LES TRES MARIES A ULLÀ

En el cas del document d'Ullà, tinc contret un deute d'amistat amb Jaume de Puig, que molt amablement el posa a les meves mans, coneixedor com és de la meua debilitat pel món del teatre. Sense la seva generositat no hauria pogut redactar aquesta petita nota de lectura, que testimonia i documenta una representació pasqual molt reculada. Jaume de Puig, que actualment treballa en la correspondència del bisbe gironí Pere d'Urrea, guardada a l'Arxiu Diocesà de Girona, fou qui va descobrir, entre el plec de lletres diverses, la denúncia que llegíreu.

EL DRAMA LITÚRGIC

Els drames eclesiàstics o litúrgics, primer dialogats en llatí i després en les llengües vulgars, de temàtica sagrada, dels quals ja posseïm notícies als segles X, XI i XII, són un gènere amb el qual s'inicia la dramàtúrgia sagrada occidental, una perllongació del culte, l'amplificació dialogada d'alguns fragments de les epístoles i de l'evangeli de la Resurrecció, per tal de fer més entenedor el missatge evangèlic, la vida de Crist als oients i fidels, als mateixos homes de religió que, en dades assenyalades, oficiaven o bé assistien a les catedrals i monestirs als serveis divins. Aquests trops o drames breus eren cantats pels oficiants del culte, sacerdots, canonges, religiosos de convents que tenien responsabilitats litúrgiques i oficiaven aquests petits drames amarats de litúrgia, vestits d'albes i capes pluvials, gairebé sempre a l'altar major. Les constants innovacions feren sortir l'espectacle sagrat del clos de les esglésies, i s'independitzà de la seva tutela. A Catalunya posseïm dos drames litúrgics prou importants del segle XII, conservats al Museu Episcopal de Vic. Amb posterioritat tenim referències de l'amplificació d'aquests tropus en una àrea molt extensa de la nostra geografia: Girona, Sant Joan de les Abadesses, Vic, Santa Maria de l'Estany, la Seu d'Urgell i, ara, Ullà (segles XIII-XIV).

Aquest libre ha nom gamaliel en lo qual se cõpta tot lo pces de la passio de iesu crist e es per la manera ques segueix.

En aquell tẽps q̃ nostre senyor iesu chñst ptes mort e passio en hierusalem fors la ma de ponç pilat lo qual era senescal de iulicesar emperador de roma e tenia de ius lo seu regne hierusalem e cesaria haia de ius si vn gentil hom iueu: qui haia dolcents cauallers fors si a sou del emperador: lo qual haia nom Nicodemus: p guardar la ciutat de hierusalem e p consellar e ajudar a pilat. E haia vn mestre en hierusalem quil legia les leys del emperador e la ley de moyses: lo qual haia nom Samaliel molt saui hom e era iueu molt entes: en tant que pilat e los altres stauen a son consel. E era oncle de nicodemus: e haia acol lit vn prom qui haia nom ioseph ab aramaria norari dvn loch que hom appellaua baranania e era iueu e de rebre amagat de iesu chñst. car nos gosaua de mostar per te mor dels iueus: mas secretamẽt ell boya les peraules de iesu chñst. E era a sos sermões e anaua ab molta volũtat on sabia que ell

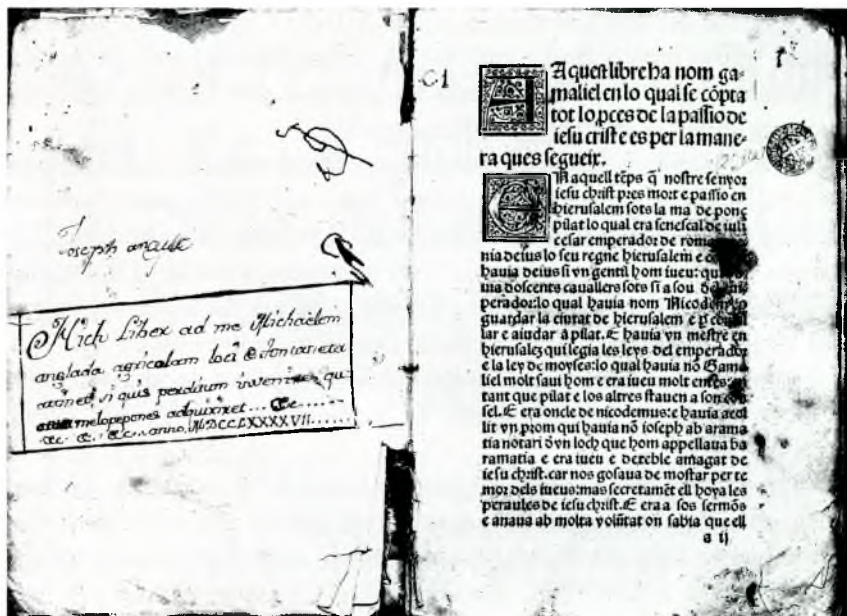
a ij

Portada del *GAMALIEL. Procès de la passió de Iesucrist. Actes de Latzer e de sancta Maria Magdalena e de sancta Marta. Destrucció de Hierusalem*. Barcelona, Joan Rossenbach, c. 1493. [F. Xavier Atés i Aguiló-Alexandre Olivar i Daydi, *Catàleg dels incunables de la Biblioteca Episcopal de Vic*, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonecs/ Publicacions de Museu i Biblioteca Episcopal de Vic, Vic, 2000, pàg. 49]

Un d'aquests drames litúrgics de Pasqua era l'anomenat *De tribus Mariis*, una versió dramatitzada del tropus pasqual "Quem quaeritis in sepulcro", una forma de l'anomenada *Visitatio sepulchri* en la qual, en llargues estrofes cantades, les santes dones anuncien el seu interès per comprar uns ungüents per ungir el cos sagrat de Crist, es lamenten de la seva mort, es dolen de la seva pèrdua i fan la visita al sepulcre, on un àngel, que dona dramatisme a l'escena, canta uns mots. La representació tenia aquests tres petits nuclis perfectament cohesionats. Abans, però, tenen un petit diàleg amb un mercader (*unguentarius o mercator*) al qual compren els ungüents. Llegim aquest fragment de l'evangeli:

"I passat el dissabte, Maria Magdalena i Maria de Jaume i Salomé, compraren aromes per anar a ungir Jesús. I de bon matí, el primer després del dissabte, quan encara era fosc, anaren al sepulcre, portant les aromes que tenien preparades. I hi arribaren sortit ja el sol".⁽⁵⁾

(5) *El Sant Evangeli*, Foment de Pietat, Barcelona, 1930, pàg. 453.

Primera pàgina de l'incunable *Gamaliel*, en poder de Miquel Anglada, pagès del lloc de Fonteta

El drama de les tres Maries a Catalunya ha estat estudiat especialment per Josep Romeu,⁽⁶⁾ el qual ha comentat i editat amb molta perícia aquestes representacions fetes a Vic.⁽⁷⁾ També ha recollit indicacions que la *representatio* o *l'officium* de les tres Maries surt consignat en uns comptes de la catedral de Barcelona, de 1405. A Girona tenim coneixença per la consuetud de 1360⁽⁸⁾ de la “representació de tribus Mariis” amb un *mercator*, en la qual intervenien nou personatges. Només posseïm un fragment

(6) Josep Romeu, “El drama eclesiàstic o litúrgic *De Tribus Mariis*: un estudi i un muntatge” dins *Teatre català antic I*, Barcelona, Curial, 1994, pàg. 55-93. Vegeu també els estudis d’Higini Anglès, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Barcelona, 1935. Richard B. Donovan *The Liturgical drama in Medieval Spain*, Toronto, 1958. Teresa Romaguera, *Drames litúrgics del Cicle de Pasqua a la ciutat de Girona*, “AIEG”, vol. 35, 1995, pàg. 183-199. Vegeu també el llibre d’Eva Castro, *El drama litúrgic*, Barcelona, Crítica, 1997. En aquest recull de peces hispàniques s’editen, entre d’altres, les “Visitatio Sepulchri” del diumenge de Pasqua de Vic, Girona i Urgell, pàg. 105 i ss.

(7) Miquel S. Gros i Pujol, *Els trovers prosers de la catedral de Vic*. Estudi i edició, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 1999, pàg. 216-218. A. Cornagliotti, “Un fragment teatral de l’Edat Mitjana” a *Estudis de llengua i literatura catalanes*, Vol. 1, Montserrat, 1980, pàg. 163-174.

(8) “La consuetud del año 1360 indica que la ceremonia tenía lugar, como era costumbre, tras el tercer responsorio de Maitines; que estaba rodeada de cierta espectacularidad, en cuanto

de sis versos del text gironí, dels segles XIII-XIV, que podem posar en relació amb la representació vigatana *De tribus Mariis*. La cerimònia de la *Visita al sepulcre* es feia a l'edat mitjana a la part final de l'ofici de Maitines durant el Diumenge de Resurrecció.

Aquesta representació, que potser es va fer també a la Col·legiata de Sant Feliu de Girona, es va representar fins l'any 1539, quan els membres del Capítol denunciaven certs abusos en la representació gironina. La compra de perfums i la presència d'un mercader, venedor d'ungüents, donaven a l'escena un marcat to dramàtic. Aquesta documentació gironina es pot llegir en el llibre de R. B. Donovan, ja esmentat, (pàg. 99 i s.). Copiem aquest fragment de la traducció catalana del treball de R. B. Donovan, molt més accessible, *El drama litúrgic a Girona*, AIEG XXXV, (1995):

"Un examen de la bellament escrita consuetada de l'església de Sant Fèlix, un extens manuscrit del segle XV de més de dos-cents folis, ens revela que la *Visitatio Sepulchri* també havia estat representada durant l'Edat Mitjana a Sant Fèlix; novament, però l'escriptura ens en diu ben poca cosa. [...] Amb tota probabilitat, la *Visitatio* de Sant Fèlix era la mateixa que la de la catedral, perquè les cerimònies prescrites per les consuetes de les respectives esglésies, són molt similars.

L'obra de les *Tres Maries* mantingué la seva popularitat a la catedral de Girona fins ben passada la primera meitat del s. XVI. Ho demostren les diverses referències a la peça que es fan en els estatuts capitulars. El 15 de març de 1474, per exemple, fou decidit pel capítol de la catedral [...]. En què s'havia convertit l'obra cap a 1539 ens ho mostra un decret del capítol d'aquell any. Aleshores, no tan sols el mercader tenia un paper a l'obra sinó també la seva dona, i a més l'apotecari, la seva dona i el seu fill [...]. Amb el desig d'eliminar certes pràctiques escandaloses, el capítol declara aquí allò que seria permès en el futur en la representació del trama de *Les tres Maries*".⁽⁹⁾

que se empleaban numerosos cirios encendidos; que existía una representación del sepulcro de Cristo, hecho poco usual en las iglesias hispánicas que normalmente utilizaban el altar con ese valor simbólico; que el texto de la ceremonia se conservaba en el tropario (cuya huella sería el folio conservado en el tropario del siglo XV, Barcelona, M. 911); y que ese texto incluía no sólo la Visita al Sepulcro, sino también la escena con el vendedor de perfumes y el canto de la prosa *Victimae paschali laudes* ". (Eva Castro, *op. cit.*, pàg. 139).

(9) Pàg. 207-209.

Aquest Llibre Ha Nom Gama-
 LIEL. En Lo qual SE Compta tot
 Lo Proces DE La Passió y Mort
 DE Nostre SENYOR JESU-CHRIST.
 Comensat a Copiar en lo dia
 19. de 7bre. del any 1797. per
 mi Anton Poch vidrier de
 Fonteta. in domo sua et de
 manu sua. Scriptum.

Stabat Juxta Crucem La-
 crimosa, Ma- trem vnigeni-
 dum pende- bat Filium.

LA REPRESENTACIÓ A ULLÀ

A Ullà,⁽¹⁰⁾ municipi del Baix Empordà situat a l'esquerra del Ter, hi havia un monestir, l'antic priorat canonical agustinià, que més tard fou col·legiata d'aquest municipi. Aquest monestir sota l'advocació de Santa Maria, com la Catedral de Girona, era jurisdicció de la mitra de Girona des de 1167. Diversos bisbes medievals demanen la possessió plena d'Ullà per la pèrdua de poder dels seus antics senyors. Donada la dependència d'aquest priorat de la Catedral de Girona, plantegem la hipòtesi de treball que aquestes dues esglésies compartissin funcions litúrgiques comunes, en aquest cas l'escenificació *De tribus Mariis*, també generalitzada a altres parts de Catalunya. J. Villanueva en el volum XV, (pàg. 22) del seu *Viaje literario a las Iglesias de España* (1803-1852), encara havia consultat a l'església de Santa Maria d'Ullà una consuetud del segle XV, que ben segur ens hauria donat clarícies sobre la litúrgia observada en aquesta església. Segons Villanueva, en aquest manuscrit les pràctiques eren molt similars "en sus ritos con lo que va notado de la catedral de Girona".

EL TEXT

1326 març 24. Girona. Arxiu Diocesà de Girona, U-2, f. 51v. Doc. Núm. 24 de l'edició que actualment prepara Jaume de Puig.

El bisbe contesta una lletra anterior, avui perduda, de la batllessa d'Ullà sobre el que havia succeït al monestir d'aquesta població amb motiu d'una representació de les tres Maries. Per aquest motiu demana que faci agafar Bernat Huguet, Berenguer Huguet i Marc des Puig, clergues. Pocs comentaris podem fer del contingut de la carta, ja escrita en català, encara que lleugerement aprovençalitzat, que llegireu a continuació, massa telegràfica i eixuta per als nostres interessos. La data d'abril de 1325 pot acostar-nos a una representació de Setmana Santa. Els clergues detinguts, sotmesos a una fermança de mil sous, són religiosos encarregats arreu, per la seva condició de gent de la comunitat, de fer d'aquests tipus de representacions a l'interior del temple—del qual no coneixem espais ni dependències—en les quals encarnaven personatges femenins. El contingut de la lletra és del tot insuficient per jutjar els excessos que van cometre aquests clergues desdoblats d'actors improvisats. No sabem si a més dels tres clergues empresonats intervenien en l'obra altres personatges. ¿Van escenificar l'obra sense el decòrum que calia en aquests tipus

(10) P. Negre i Pastell, *La villa de Torroella de Montgri y sus primitivos señores*, dins AIEG, 4, 1949, pàg. 113-115. Josep Vert i Planas, *El poble d'Ullà a l'Alta Edat Mitjana*, dins AIEG, XXXVIII (1996-1997), pàg. 1521-1535.

¶ Feneit la passio de Jhesu cristi segons que recita lo mestre Gamaliel.

“Gamaliel” (Barcelona, devers 1503)

d'obres litúrgiques? ¿Van profanar aquest espai sagrat? L'escrit dóna a entendre que hi havia altres clergues i llocs barrejats en l'assumpte. En algunes representacions catalanes, els personatges a escena eren quatre: dos àngels i dues dones.

A la batllessa⁽¹¹⁾ d'Ullà. Rebuda carta sobre el que ha succeït al monestir d'Ullà amb [la representació de] les tres Maries, faci prendre Bernat Huguet,⁽¹²⁾ Berenguer Huguet i Marc des Puig, clergues.

(11) Es tracta amb tota probabilitat d'Isabel (Sebèlia) o Sibila, vídua de Bernat Torroella (Nota de Jaume de Puig que ha documentat altres batllesses en aquesta època a la diòcesi de Girona).

(12) L'any 1338 Bernat Huguet és a Ullà, on firma debitori a Pere Guillem de 23 sous de cavar. El 1349 ha renunciat a la capellania d'Ullà. (Nota de Jaume de Puig)

De nós en P. per la gràcia de Déu bisbe de Gerona, a la batlessa nostra d'Uylan.

Hauem reebuda vostra letra, per la qual nos havetz significat ço qui's és esdeuengut en lo monestir d'Uylan per raon de les tres Maries.

A la qual vos responem que volem e encara us manam espressament que encontinent, vista la letra, prenatz o façatz pendre en Bernat Huguet e en Berenguer Huguet e en Marc dez Pug per raon del excés que fet han, e encara totz altres, sien clergues ho lechs, qui sien colpables d'aquesta raon. E quan sien preses e en vostre poder, donatz-los a manleuar a bones fermançes sotz quantitat de M. sous cascun. E guardatz bén que les fermançes sien tals de què nós siam ben segurs. E stien axí afermençatz entró nós siam uenguts del concili e y haiam prouehit en altra manera.

E jatsia éls sien clergues, donam-vos licència e poder per aquesta letra que vós e aquels qui'ls pendran per nom de vós los puguen pendre sens alcuna pena de vet.

Dada a Gerona, IX kalendas aprilis anno Domini M^o CCC^o XX° quinto”.

II

DOS LECTORS DE FONTETA COMPARTeixEN LA LECTURA DEL “GAMALIEL”

Els inventaris de llibres,⁽¹³⁾ la majoria estudiats a través de la pape-rassa dels contractes i dels protocols notariais, són testimonis objectius d'una època, donen fe de la curiositat intel·lectual del seu posseïdor i/o comprador. En el cas que avui ens ocupa, podem documentar a les acaballes del segle XVIII, un préstec de llibres entre dos particulars, que ens remet a la difusió de la lectura silenciosa, a l'esfera de la vida privada, a una història de la lectura que encara és per escriure. Existia un préstec de llibres més o menys regulat a les universitats i convents. Les poques bi-

(13) Jordi Rubió en el seu treball: “Notes sobre els llibres de lectura espiritual a Barcelona des de 1500 a 1530” dins *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència* (Barcelona, Edicions 62, 1964), comenta que una de les principals lectures del segle XVI eren les edicions populars de les quatre Passions del Senyor segons els Evangelis. I afegeix: “Dels apòcrifs sobre la Passió, el llibre més esmentat, que ja va ésser imprès al segle XV, és el *Gamaliel*. El tornem a trobar, però manuscrit, l'any 1519 al citat inventari de Luques. A la llibreria de Posa, el 1506, hi és anotat també un llibre amb el títol de *Testament de Jhesu-Christ e transpàs*, i pel setembre de 1521, a la successió d'Elionor, vídua de Joan Esteve, mercader de Barcelona, un manuscrit de *l'Adveniment de Nostre Senyor*”, pàg. 121. José Maria Madurell Marimon i Jordi Rubió a *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*,

Com lempadorz vengue ab son fill
Titus a Herusalem per pendre e destruyr aquella.

El comença la destruccio dela ciutat de Je-
rusalez: com la prèguere vespesia empador d
Roma: e son fill Titus: pço q pilat li dene-
gaua q no la tenia p ell: ans era sua pprate:
arimateix p venjar la mort de Jesu crist: e aço feu p lo
miracle q deu li feu: que vespesia era lebrós e guarip la
virtut de deu e dela veronica: segons que segueix.

biblioteques⁽¹⁴⁾ del moment eren centres oberts amb condicions. En aquest segle apareixen els primers “cabinets de lecture”, “chambres de lecture”, botigues a les quals podies obtenir llibres mitjançant subscripció. Quan la impremta no es propagava amb la rapidesa que hom volia, l’interessat que desitjava un text havia de recórrer a la còpia feta per un professional o bé per ell mateix.

A Fonteta, municipi del Baix Empordà estès pel massís de les Gavarres, dos veïns del poble que pertanyen a un estament que podríem qualificar de benestant, que saben llegir i escriure, representants d’una minoria que accedeix a la possessió d’un llibre, comparteixen la lectura d’un mateix llibre religiós, el *Gamaliel*, una obra que podríem qualificar d’atemporal que es llegia per a la íntima religiositat. Els dos veïns no feien concessions a la moda. Els lectors d’aquests tipus de publicacions també llegien textos apòcrifs evangèlics i derivats, en prosa i vers, sobre la vida de Jesús i de Maria, entre els quals destaquem la *Llegenda aurea* de Jaume de Vorágine, l’*Speculum historiale*, les *Meditaciones vita Christi*. Miquel Anglada⁽¹⁵⁾ posseeix un exemplar de l’incunable de 1493, i el deixa a Anton Poch, que copia el text, però sent la necessitat de modernitzar l’ortografia (vegeu apèndix). A l’incunable de la Biblioteca de Catalunya figuren les dades manuscrites de 1792 i 1797, mentre que en la còpia manuscrita de Poch, conservada a la Biblioteca de l’Abadia de Montserrat,⁽¹⁶⁾ hi ha la de 1797. El cas de Fonteta il·lustra un exemple de lectura basat en la transmissió generacional i familiar, amical, del text,

Barcelona, Gremios de editores, libreros y de maestros impresores, 1955, comenta que: “El Gamaliel se imprimió en Barcelona y ha sido atribuido a Pere Miquel y a Rosembach (Haebler (Geschichte, 115 y 118) reconoce que existieron estrechas relaciones tipográficas. Valdría la pena de reconsiderar el caso de este libro”, pàg. 274. Philippe Berger en el seu llibre *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento* (Edicions Alfons el Magnànim, vol. II, València, 1987, pàg. 510, nota 13) comenta l’èxit del *Gamaliel* a València a la fi del segle XV, del qual se’n feren quatre edicions al segle XVI. José Ribelles Comín a la *Bibliografía de la lengua valenciana*, vol. I, Madrid, 1915, pàg. 450 i s., transcriu algunes pàgines d’aquesta obra.

(14) Pere Bohigas, *Sobre manuscrits i biblioteques*. (Curial Edicions Catalanes. Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1985). [Notes sobre la utilització de les biblioteques al final de l’edat mitjana, pàg. 276-288]. Bohigas afirma sovint que la lectura és expressió de l’ànima col·lectiva.

(15) Vegeu Santi Soler i Simon, *Memòries d’una família pagesa: els Anglada de Fonteta (segles XVII-XVIII)*, Ajuntament de la Bisbal d’Empordà, 1994. Ben segur que el posseïdor d’aquest llibre era Miquel Anglada Garriga (1754-1822), fill de Francesc Anglada. Vegeu la genealogia de la família Anglada de Fonteta (s. XVI-XIX) a la pàgina 105 del llibre, abans esmentat. A la pàgina 99 d’aquest volum hi trobem anotacions referents a Miquel Anglada.

(16) Vegeu: Alexandre Olivar, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Montserrat*, Abadia de Montserrat, 1977. Manuscrit núm. 518, pàg. 109. Té 1 full, més 283 pàgines. 215x150mm. Enquadrernació antiga de pergami. Ed.: Palau 97321.

Assi comensa l

libre bon se recōpten los actes de latzer
en maior partida. e d̄ santa Alaria mag
dalena: e de santa Marta tots germāns nats dela ciu-
tat de hjerusalem.

Antc latzer era d̄ linatge Real d̄ part
de son pare: lo qual haviā nom entau
rinc la sua mare haviā nom Alaustra: e
fench molt be heretat en la ciutat de
hjerusalem: q̄ la maior part dela ciu-
tat era sua e tenia ab li d̄cōtinua mes
de trenta caualls: e anaua ab grāns liurepes: e era tot d̄l

la distribució del saber entre amics i coneguts. No sabem com funcionava la compra de llibres en els pobles petits. En el cas dels Anglada de Fonteta, potser trobaven llibres a la Bisbal, Figueres, Girona o Torroella de Montgrí. Les memòries d'aquesta família transcrits per Santi Simon mostren un cert grau de cultura, i com estaven ben informats d'esdeveniments puntuals. Els convents bisbalencs de l'època, ben segur, tenien també bones biblioteques.

EL GAMAIEL

El *Gamaliel*, obra inspirada en l'evangelí apòcrif⁽¹⁷⁾ de Nicodemus, era una narració, poc verídica, de diversos aspectes de la vida de Jesucrist, des de l'entrada a Jerusalem fins al moment de la seva ascensió. *L'Evangelí Nicodemi* és l'únic testimoni que parla de l'activitat de Jesucrist entre la mort i resurrecció, la baixada als inferns per treure'n els sants pares. Conté dues peces independents: *Acta Pilati* i *Descensus Christi ad inferos*. ¿Era aquest llibre considerat només com a literatura didàcticoreligiosa? El fet que narrés episodis més o menys fabulats de la vida de Jesucrist ens fa pensar que també va ser llegit com a narració, que algunes pàgines de l'obra van ser llegides valorant primordialment l'aspecte lúdic de l'escriptura. Borges va dir en una ocasió que la primera història de la literatura que existí fou la Bíblia.

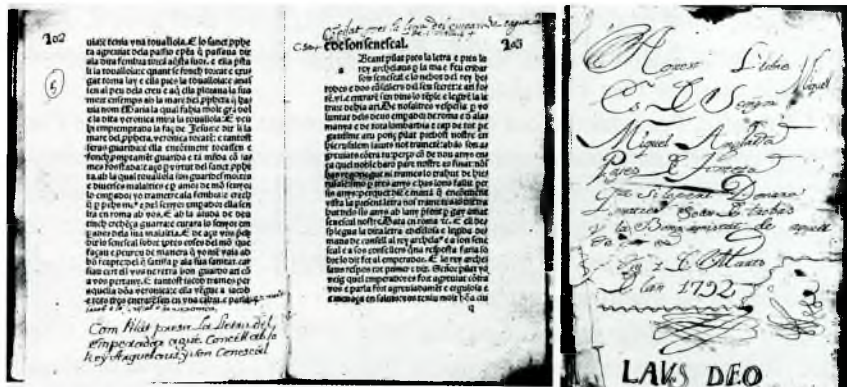
Segons el professor Josep Izquierdo, un dels màxims estudiosos d'aquesta obra:

“El Gamaliel és una narració occitana en prosa que recull el judici, la mort i la resurrecció de Jesucrist. Són textos que interessen per la passió i resurrecció. El fil conductor és narrat per Nicodem i el seu oncle Gamaliel. Gamaliel havia estat mestre de sant Pau i va defensar els apòstols davant en Sanedri. El relat que insisteix una nova versió del judici de Jesús davant de Pilat va tenir molt ressò a Occitània, França i la Corona d'Aragó”.⁽¹⁸⁾

D'aquest text, la font principal del qual és el poema occità: “sens e razos d'una escriptura”, n'hi ha, segons Izquierdo, catorze manuscrits en

(17) Vegeu DD. AA., *Apòcrifs del Nou Testament*. Barcelona, Proa, Facultat de Teologia de Catalunya, 1990. En la introducció general hi ha un estudi sobre els evangelis apòcrifs. A de Santos Otero, *Evangelios apócrifos*. Madrid, BAC, núm. 148, 1988. José Fradejas Lebrero, *Los evangelios apócrifos en la literatura española*, Madrid, BAC, 2005.

(18) Josep Izquierdo, «“Emperò piadosament se creu per los feels””: La tradició occitano-catalana medieval de l'apòcrif *Evangelium Nicodemi*» dins *Intel·lectuals i escriptors a la baixa edat mitjana*. A cura de Lola Badia i Albert Soler, Curial Edicions Catalanes i PAM, 1994, pàg. 18-48. La cita correspon a la pàgina 45.

Anotacions de Miquel Anglada a una guarda i a una de les pàgines de l'incunable

francès, tres en occità i dos en català. També hi ha moltes referències sobre la seva possessió en inventaris medievals de les quals hem donat algunes proves.

L'obra també va conèixer la impremta. En posseïm edicions de 1493, 1502, 1503, 1510? (Barcelona: Carles Amorós). La història definitiva de les edicions impreses d'aquesta narració, amb les traduccions castellanes, encara està per fer.

1. *Aquest libre ha nom gamaliel, en lo qual se compta tot lo procés de la passió de jesucrist e es per manera que's segueix. En aquell temps que nostre senyor iesu christ pres mort*, etc. (Barcelona per Joan Rosembach, 1493?). , 4°, gòtic, 162 fol., de 28 línies. Palau, núm. 97321. Biblioteca de Catalunya

2. [Gamaliel]. [Barcelona]: *es esta[m]pat lo present libre per Johan Luschner Alemany en la insigne ciutat de Barcelona, a XVIIII març 1502.* F+ 75. Biblioteca Lambert Mata de Ripoll.

3. - *Assi comensa lo libre hom se recepen los actes de Latzer en may-or partida, e de Santa Maria Magdalena; e de Santa Marta tots germans nats de la ciutat de Hierusalem*, Barcelona, 1503, 4, gòtic., 40 fol. de 33 línies. Gamaliel (Barcelona, devers 1503). Palau 97322. Reproduccions de Miquel i Planes a "Bibliofilia", pàg. 583, 589.

L'incunable de 1493 era propietat de Miquel Anglada, una família de Fonteta que ha deixat un llibre de memòries dels segles XVII-XVIII, editat per Santi Soler i Simon. Aquest volum duu les següents notes autògrafes de Martí Anglada:

"Hic liber ad me Michælem Anglada agricolam loci de Fontaneta... MDCCCLXXXVII.

Aquest llibre és del senyor Miquel Anglada, pagès de Fonteta, que si lo pert donarà quatre sous de trobas y la bona amistat de aquell de qui és. Die 1 de mars de l'an 1792. Laus Deo.”

La família Poch també era originària de Fonteta. En la còpia de Poch trobem aquesta altra inscripció:

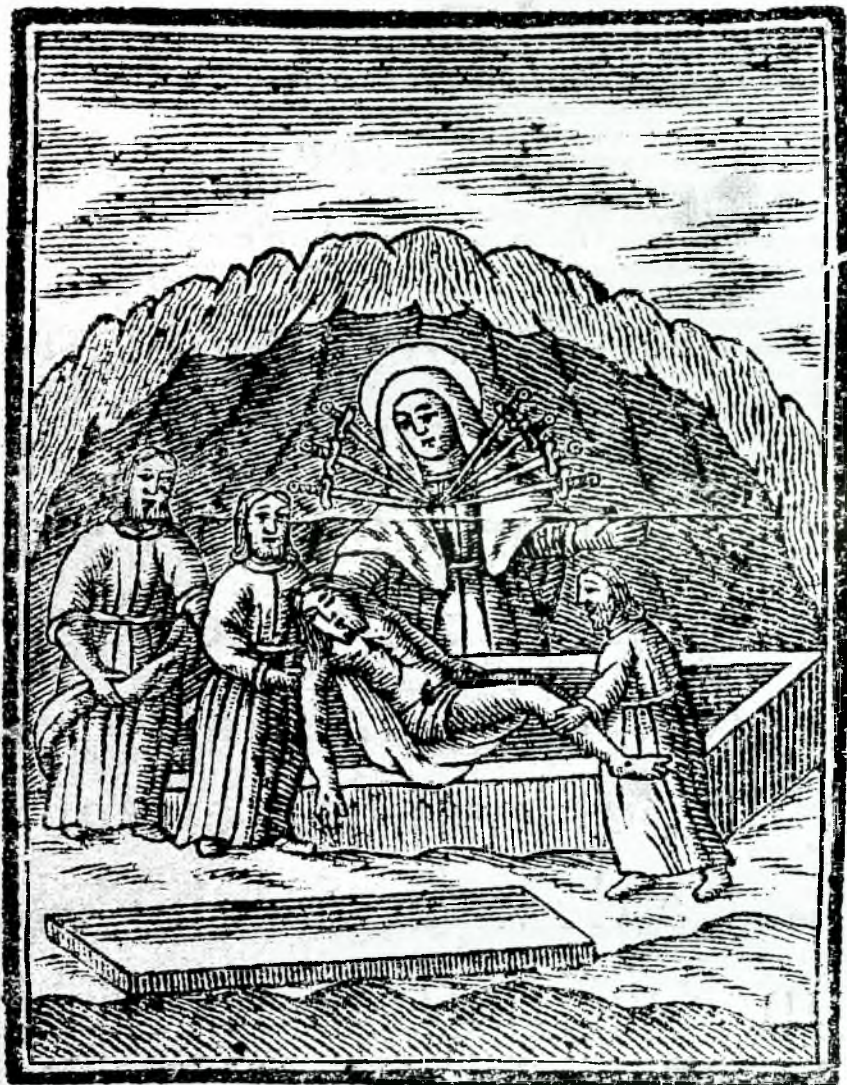
“Aquest llibre ha nom Gamaliel, en lo qual se compta tot lo procés de la passió y mort de Nostre Senyor Jesu-Christ, comensât a copiar en lo dia 19 de 7bre. de l'any 1797, per mi Anton Poch, vidrier de Fonteta, in domo sua et de manu sua scripsit”.

Sobre aquesta nissaga que es dedicava al negoci del vidre, he trobat aquests dos apunts extrets del llibre de naixements i òbits de la parròquia de la Bisbal, en els quals apareix un “Anton Poch”.

1. “Vuy als vint y sis del mes de octubre de mil setcents cinquanta-sis en las fonts baptismals de la Iglésia Parroquial de la Verge Maria de la Bisbal, bisbat de Girona, jo Emanuel Pereas, claver, curat de dita iglésia, he batejat a Anton Joan Servando, nat als 25 de dit mes, fill llegítim y natural de Francisco Poch, treballador, y de Margarita sa muller del lloch de Fonteta, sufraganea de la Bisbal. Foren padrins Antón Torró, pagès de Abellas, de dich lloch de Fonteta, y Isabel Anglada del mateix lloch y parròquia de dita vila de la Bisbal” [Arxiu Diocesà. La Bisbal, baptismes, B-10, 1746-1758, fol. 156r].

2. “Als vuyt del mes de juliol de l'any mil set-cens setenta, en las fonts baptismals de la Iglésia Parroquial de la Verge Maria de la vila de la Bisbal, bisbat de Girona, jo Jaume Feliu, prevere, ab llicència dels curats, he batejat a Antón Miquel Simon, fill llegítim y natural de Gabriel Poch, vidrier, y de Joana Poch y Blanch, nat lo dia sis de dit mes y any. Net (sic), [avi] Antón Poch vidrier i Ignés Poch y Baulida. Net materno (sic) N. Blanch, teixidor de Corça y Theresa Blanch y Marqués. Foren padrins Miquel Poch vidrier y Margarida Ribas y Solà”. [Arxiu Diocesà. La Bisbal, baptismes, B-11, 1758-1771, fol. 22v].

SETÉ DOLOR.

Et posuit eum in Monumento.
Joann. 22.

APÈNDIX

Quan, a la fi del segle XVIII, el vidrier de Fonteta Anton Poch copia el text de l'incunable de 1493, on assegura la pervivència de l'ús escrit del català, és prou conscient que hi ha un petit abisme entre la llengua catalana del segle XV i la seva, molt més evolucionada, del XVIII,⁽¹⁹⁾ que per certes neutralitzacions pertany al domini del català oriental. Per això, sent la necessitat de modernitzar aquell vell text, ja que té consciència que la llengua ha canviat. A tall de mostra, transcriu la primera pàgina de l'incunable, amb les variants introduïdes per Poch. Naturalment, les esmenes i correccions, aquesta revisió lingüística que s'observa al llarg de tota la còpia manuscrita, donaria valuosa informació per fer un treball de recerca sobre la seva norma d'escriptura, que potser un dia o un altre farem. Mentre que la primera forma és la de l'obra impresa, la segona és la que va introduir Poch en el seu afany de correcció. Cal dir també que Miquel Anglada pagina l'incunable, en numera els capítols, i introdueix algunes notes manuscrites al text imprès. Anton Poch, a la seva manera, accentua i puntua el text, desfà algunes abreviatures i aglutinacions, molt freqüents en els textos medievals. Aquesta modernització ortogràfica servia a Poch per acostar-se millor al text, facilitar a altres hipotètics lectors el text del *Gamaliel*.

Els principals canvis ortogràfics observats afecten l'ús de les conjuncions, els adverbis i les preposicions (dejús/devall), (sots si a/ axí tots ab), (e/y), ja que algunes formes antigues ja les trobava desuets (hom/home; apellava/anomenava; car/perquè), la castellanització de noms propis (Juli/Julio), el desenvolupament d'algunes abreviatures, canvis en el dígraf l/l: (legia/llegia), (leys/lleis, consel/consell),⁽²⁰⁾ s/c (stavcn/estaven), substitucions de temps i de formes verbals: haver/tenir, etc.

Aquest libre⁽²¹⁾ ha nom Gamaliel, en lo qual se compta tot lo proces de la passio de Iesu Crist⁽²²⁾ e⁽²³⁾ es per la manera ques segueix⁽²⁴⁾

En aquell temps que nostre senyor⁽²⁵⁾ Iesu Christ⁽²⁶⁾ pres⁽²⁷⁾ mort e⁽²⁸⁾ passio en Hierusalem⁽²⁹⁾ sots⁽³⁰⁾ la ma de Ponç⁽³¹⁾ Pilat, lo qual era senescal⁽³²⁾ de Iuli⁽³³⁾ Cesar,⁽³⁴⁾ emperador de Roma, e⁽³⁵⁾ tenia deus⁽³⁶⁾ lo seu regne⁽³⁷⁾. Hierusalem⁽³⁸⁾ e⁽³⁹⁾ Cesaria⁽⁴⁰⁾, havia deus⁽⁴¹⁾ si⁽⁴²⁾ un gentil hom⁽⁴³⁾ iueu⁽⁴⁴⁾, qui⁽⁴⁵⁾ havia⁽⁴⁶⁾ doscents cauallers sots si a⁽⁴⁷⁾ sou⁽⁴⁸⁾ del emperador, lo qual havia nom Nicodemus per guardar la ciutat de Hierusalem,⁽⁴⁹⁾ e⁽⁵⁰⁾ per⁽⁵¹⁾ consellar e⁽⁵²⁾ ajudar a Pilat. E⁽⁵³⁾ havia un mestre en Hierusalem⁽⁵⁴⁾ qui legia⁽⁵⁵⁾ les⁽⁵⁶⁾ leys⁽⁵⁷⁾ del emperador e⁽⁵⁸⁾ la ley⁽⁵⁹⁾ de Moysés⁽⁶⁰⁾, lo qual havia⁽⁶¹⁾ nom Gamaliel, molt savi hom,⁽⁶²⁾ e⁽⁶³⁾ cra iueu molt entes, en tant que Pilat, e⁽⁶⁴⁾ los altres stavcn⁽⁶⁵⁾ a⁽⁶⁶⁾ son consel⁽⁶⁷⁾. E⁽⁶⁸⁾ era oncle de Nicodemus: e⁽⁶⁹⁾ havia acollit⁽⁷⁰⁾ un prom qui havia nom Ioseph Ab aramatia⁽⁷¹⁾, notari d'un⁽⁷²⁾ loch⁽⁷³⁾ que hom⁽⁷⁴⁾ apellava⁽⁷⁵⁾ Baramatia, e⁽⁷⁶⁾ cra iueu⁽⁷⁷⁾ e dexeble amagat de Iesu Christ⁽⁷⁸⁾, car⁽⁷⁹⁾ no's gosava⁽⁸⁰⁾ de mostrar⁽⁸¹⁾ per temor dels iueus⁽⁸²⁾; mas⁽⁸³⁾ secretament ell hoyà⁽⁸⁴⁾ les⁽⁸⁵⁾ peraules⁽⁸⁶⁾ de Iesu Christ⁽⁸⁷⁾....

(19) Vegu Mila Segarra, *Història de l'ortografia catalana*, Empúries, Barcelona, 1985.

(20) Les laterals palatals ja no s'escriuen amb ela. (21) Llibre. (22) Cristo Senyor Nostre. (23) Y. (24) Manera següent. (25) Nostre Senyor. (26) Jesu-christ. (27) Prengué. (28) Y. (29) Jerusalem. (30) Sota. (31) Pons. (32) Cenescal. (33) Julio. (34) Cezar. (35) Y. (36) Devall. (37) Poder. (38) Jerusalem. (39) Y. (40) Cezaria. (41) Devall. (42) De si. (43) Home. (44) Jueu. (45) Que. (46) Tenia. (47) Sots si a/ axí tots ab. (48) Sou/ lo sou. (49) Jerusalem. (50) Y. (51) Y per. (52) Y. (53) Y. (54) Jerusalem. (55) Llegia. (56) La. (57) Lleys. (58) Y. (59) Lley. (60) Moisés. (61) Tenia per . (62) Home. (63) Y. (64) Y. (65) Estaven en. (66) En. (67) Consell. (68) Y. (69) Y. (70) [a]cullit. (71) Abarimatia. (72) De un. (73) Lloch. (74) Tothom. (75) Anomenava. (76) Y. (77) Jueu. (78) Jesuchrist (79) Perquè. (80) Gozava. (81) Demostrar. Aquí té el sentit de "manifestar-se, donar-se a conèixer". (82) Jueus. (83) Mes. (84) Hohia. (85) Las. (86) Paraulas. (87) Jesuchrist.

194.

DECIMACUARTA ESTACIÓ.

*AHONT LO SENYOR FOU POSAT
en lo Sant Sepulcre.*

Boix "ahont lo Senyor fou posat en lo Sant Sepulcre"

Sant Sepulcre de factura popular de la Catedral de Sant Joan de Perpinyà. Figures de fusta pintades. Segle XVI